

Yazma Eserlerde Vakıf Kayıtları ve Mühürlerin Biyografik Değeri

Belkıs YILDIZ*^{ID}

Konya, Türkiye

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi: 25.11.2024
Kabul Tarihi: 20.12.2024
Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Mühürler,
Vakıf mühürleri,
Vakıf kayıtları,
Yazma eserler,
Kütüphanecilik

ÖZET

Günümüz dünyasına kadim bir medeniyetin mirası olan, bulunduğu coğrafyanın ilim, irfan ve kültürünü yansıtan eserlerin yer aldığı kütüphanelerin büyük çoğunluğu vakıflar yolu ile vücuda gelmiştir. Vakıf kültürü kendisini kütüphanecilik faaliyetlerinde de hissettirmiş ve bunun sonucunda vakıflar yoluyla kütüphaneler kurulmaya başlanmıştır. Vakıf kütüphanelere bağışlanan eserlere basılmak üzere hazırlanan vakıf mühürleri yazma eserlerin genellikle 1a ya da zahriye sayfasında görülmektedir. Kitapları korumak ve vakıf olduğuna dikkat çekmek ve o eseri herkesin kullanımına sunmak amacıyla hazırlanan vakıf kayıtları ise vakıf mührüyle aynı sayfada yer almaktadır. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi'nde yer alan 12 bin yazma eserde tespit edilen 55 vakıf mührünün değerlendirilmesinden oluşan "Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Eserlerdeki Vakıf Mühürleri ve Analizleri" başlıklı tez çalışmasından üretilen bu çalışmamızda vakıf kayıtları ve mühürlerin biyografik açıdan değerine vurgu yapılmıştır. Mühür ve kayıtlarda geçen isim, lakap, künye, mekân yahut meslek bilgileri araştırmacılara kolaylık sağlayacak tarihi birer vesika niteliğindedir. Vakıf kayıtları dönemin sanatsal ve kültürel durumu hakkında da bizlere bilgiler vermektedir. Mühürlerin bir şahsa aidiyeti ifade etmesi ve imza olarak kullanılması farklı kategoriler altında incelenebilecek pek çok tanıtıcı ifadeyi bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle vakıf mühürleri ile birlikte aynı sayfaya düşülen vakıf ve temellük kayıtlarından yola çıkarak mühür sahibi hakkında tanıtıcı bilgiler vermesi bakımından ciddi öneme sahiptir. Yazma eserlerde yer alan vakıf mühürlerinde eserin vakfedildiğine dair bir ifade, vâkıfın adı, künyesi yahut lakabı, baba adı, mesleği, vakfedilen yer, tarih ve özellikle vakıf şartlarını içeren bilgilere ulaşmak mümkündür. Tüm bu bilgilerden yola çıkılarak mühür sahibi ve eserin izlediği yol hakkında detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir. Birden fazla mührü sahip olan kişilerin mühürleri incelenerek biyografilerine dair farklı bilgilere ulaşılabılır.

Biographical Value of Foundation Records and Seals in Manuscripts

Article Info

Received: 25.11.2024
Accepted: 20.12.2024
Published: 31.12.2024

Keywords:

Seals,
Foundation seals,
Foundation records,
Manuscripts,
Librarianship.

ABSTRACT

The vast majority of libraries in today's world, which are the legacy of an ancient civilization and contain works reflecting the science, wisdom and culture of the geography in which they are located, have come into being through foundations. The foundation culture also made itself felt in librarianship activities and as a result, libraries began to be established through foundations. Foundation seals prepared to be printed on works donated to foundation libraries are generally seen on page 1a or zahriye of manuscripts. The foundation records, which were prepared to protect the books, draw attention to the fact that they are a foundation and make that work available to everyone, are on the same page as the foundation seal. In our study, which was produced from the thesis titled "Foundation Seals and Their Analyses in Konya Regional Manuscripts Library", which consists of the evaluation of 55 foundation seals detected in 12 thousand manuscripts in Konya Regional Directorate of Manuscripts Library, the biographical value of foundation records and seals was emphasized. The names, nicknames, imprints, places or occupational information contained in the seals and records are historical documents that will facilitate researchers. Foundation records provide information about the artistic and cultural situation of the period. The fact that seals express affiliation with a person and are used as signatures contains many descriptive expressions that can be examined under different categories. It is of great importance, especially in terms of providing introductory information about the seal owner, based on the foundation and appropriation records that are included on the same page with the foundation seals. In the foundation seals found in manuscripts, it is possible to find information about the dedication of the work, the name of the foundation, its title or nickname, the father's name, profession, the place of dedication, the date and especially the conditions of the foundation. Based on all this information, detailed information about the seal owner and the path followed by the work can be obtained. By examining the seals of people who have more than one seal, different information about their biographies can be obtained.

Bu makaleye atıfta bulunmak için:

Yıldız, B. (2024). Yazma eserlerde vakıf kayıtları ve mühürlerin biyografik değeri. *Nigarhane*, 4(1), 68-85.
<https://doi.org/10.54496/Nigarhane.2024.21>

*Sorumlu Yazar: Belkıs YILDIZ, belkizyildiz55@gmail.com

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Sosyal ve toplumsal alanda kendini gösteren, yardımlaşma, dayanışma birlik ve beraberlik unsurlarının en eski devirlerden itibaren var olageldiğinin ve günümüzde hâlen devam ettirildiğinin ispatı niteliğinde olan vakıflar, vakıf kütüphaneler ve bu kütüphanelere vakfedilen yazma eserlerde de kendini göstermektedir. Türk-İslâm medeniyetinin ayrılmaz bir parçası olan vakıf kültürü, kütüphanecilik faaliyetlerinde de etkin rol oynamaktadır. Bunun sonucunda vakıflar yoluyla kütüphaneler kurulması bir gelenek hâline gelmiştir¹. Yazma eserler bakımından oldukça zengin kütüphanelere sahip olan Anadolu coğrafyasında binlerce yazma eser vakıflar yoluyla bugünlere intikal ettirilmiştir.

Bir yazma eserin şahsi mülkiyetten çıkarılarak herkesin kullanımına açık hâle getirilmesi amacıyla düşülen notlara vakıf kayıtları adı verilmektedir². Vakfedilen kitapların genellikle 1a, zahriye yahut hatime sayfasına düşülen kayıtlarda “vakıf” ibaresi açıkça yazılmakta ve burada vakıf şartlarına da yer verilmektedir. Farsça bir kelime olan mühür kavramının Arapçası “hâtem” dir. Mülkiyet ya da yetki işareti olarak insan yaşamında yerini alan mührün 7000 yıllık bir geçmişi olduğu; bazen otoriteyi, resmiyeti, kişi ya da kurumu tanımladığı, bazen de tılsım içerip koruma anlamı taşıdığı bilinmektedir³. Mühürlerin kütüphanelere vakfedilen eserlerde de bu eserlerin vakfedilmiş olduğunu vurgulamak amacıyla sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Yazma eserlerin muhtelif sayfalarına basılan mühürler eserin vakıf olduğunu tescil eden birer belge niteliği taşımaktadır.

Eserin serüveni, müellifin hayatı veya vâkıfın şartlarına bu kayıtlar ve mühürler sayesinde ulaşılabilmektedir. Vakıf kayıtları sayesinde kütüphanecilik tarihine ışık tutacak biyografik veriler elde edilmektedir.

Yapılan çalışmada Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesinde bulunan yazma eserlerde yer alan vakıf mühürleri ve vakıf kayıtları tespit edilerek bu mühürlerin ve kayıtların biyografik açıdan önemine dikkat çekilmiştir.

Bu çalışma Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi’nde Bulunan Yazma Eserlerdeki Vakıf Mühürleri ve Analizleri başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Yazma Eserlerde Vakıf Kayıtları

Milletlerin en kıymetli kültür varlıklarından biri olan yazma eserler, bilim, sanat ve kültür araştırmalarında kadim medeniyetlere ait en önemli kaynak eserlerdir⁴. Kitapları korumak ve nâdânın eline geçmesine engel olmak adına kitap sahipleri kitaplarına değişik dillerde ve farklı ifadelerle bazı kayıtlar yazma ve işaretler koyma ihtiyacı duymuşlardır. Bir eserin herkesin kullanımına açık hâle getirilmesi için koyulan vakıf kayıtları, o yazma eserin vakfedildiğini gösteren “vakf, vakf lillâhi Teâlâ, vakf fi sebîlillah vb. ifadelerdir⁵. İslâm dünyasının en eski devirlerinden itibaren cami, medrese, dergâh ve umumi kütüphanelere kitaplar vakfedilir ve bu vakfedilen kitaplara vakıf kayıtları düşülürdü. Çok sayıda kitabın vakfedildiği durumlarda ise vakıf şartlarının da belirtildiği bir mühür metni hazırlatılır ve kitapların muhtelif sayfalarına bu mühür basılırdı. Vakıf kayıtları bir yazma eserin uğradığı kütüphaneler ve kitap sahipleri hakkında önemli ve biyografik bilgileri ihtiva eden tarihî belgelerdir.

¹ Müşerref Avcı, “Osmanlı Dönemi Vakıf Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerin Toplum Hayatına Etkileri”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 2/9 (2021), 241.

² Orhan Bilgin, “Temellük ve Tenasüp Kaydı”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul TDV Yayınları, 2011), 40/411-412.

³ Joseph Von Hammer Purgstall, *Osmanlı Mühürleri*, (İstanbul: Pera Yayıncılık, 1999), 8.

⁴ Baysal, Ali Fuat. “Yazma Eserlerde Bulunan Tezhiplerin Tanımlanması Üzerine Bazı Gözlemler”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları* 46 (Aralık 2016), 17.

⁵ Murat Tala, *Dil Tarih Biyografisi* (Konya: Palet Yayınları, 2020), 93.

Yazma eserlerin genellikle 1a sayfasına düşülen vakıf kayıtları, mühürler, vakıf ibareleri ve sayfa kenarlarına düşülen notların önemi bize el yazmasının yazıldığı tarihi tahmin etmemizi sağlayacak bilgileri ihtiva ediyor olmasıdır⁶.

Bir yazma eserin muhtelif sayfalarına düşülen bu tür kayıtlar, kitabı vakfedenin biyografisine, ilmi ve kültürel ilgi alanlarına yönelik bilgiler vermektedir. Bu kayıtlardan yola çıkılarak vâkıfın yaşadığı zaman ve ilgi alanlarına dair birçok açıdan biyografik bilgi üretilebilmektedir. Yine bu kayıtlar müellifin yaşadığı zamanın tesbit edilemediği durumlarda eserin müellifinin yaşadığı en geç zamanı belirleme açısından fayda sağlamaktadır. Yazma eserlerde yer alan vakıf kayıtları, eserin müellifine dair biyografik bilgiler sunmanın yanısıra el yazısına bakılarak dönemin sanatsal yapısı hakkında yorum yapmamıza da olanak sağlamaktadır.

Osmanlı döneminde kurulan kütüphanelerin büyük çoğunluğu vakıflar yoluyla kurulmuştur. Osmanlı'nın kitap kültürü ve kütüphaneler konusunda meydana getirdiği eşsiz külliyyatı, Osmanlı kültür tarihiyle ilgili gölgede kalmış noktalara ışık tutmaktadır⁷.

Kitaplarda kişisel vakıf kaydı, dışarı çıkarılmaması için vakıf kaydı, herkes kullanabilsin diye vakıf kayıtları bulunmaktadır.

Kişisel Vakıf Kayıtları

Yazma eserler incelendiğinde vakıf kayıtları ve vakıf mühürlerinde vâkıfın şartlarını açıkça belirttiği görülmektedir. Vakfedilen eserin korunmasına yönelik bilgiler vermesi veya kimlere vakfettiği ile ilgili detaylı bilgilere rastlanmaktadır. Bazı vakıf kayıtlarında sadece kişisel bilgilere yer verilmektedir. İsim, lakap, künye, meslek yahut şehir isimleriyle sınırlı tutulmuştur.

Vakıf kayıtları incelendiği zaman vâkıfa ait bu bilgilerin yanında dua, ayet, hadis ya da edebi sözlerden de oluşabilmektedir. Bunların dışında hiçbir tanıtıcı ifadenin yer almadığı sadece “vakıf” ibaresinden oluşan kayıtlara da rastlanmaktadır. Özellikle yazma eserin herhangi bir varlığında birden fazla yere vakıf ibaresi yazılarak eserin vakfedildiğine dikkat çekilmektedir.

10735 envanter numaralı *Dâstân-ı Ebû Müslim* isimli eserin 2a sayfasında yer alan vakıf kaydı bunun bir örneğidir.

Kayıtta, وقف دركاه سره الأوليا وبرهان الاتقيا حضرت خنكار الحاج بكتاش ولي قدس الله سره العالی والحالی سنه "١٢٨١", “Vakafe Dergāh-ı sirruhü'l-evliyā ve burhānū'l-etkiyā Hazreti Hünkār el-Hāc Bektāşī velī ḳaddesallahu sirruhü'l-ālī ve'l-ḥālī sene 1281”, “Hazreti Hünkār Hacı Bektaş-ı Veli- Allah ulvi ve apaçık sırrını takdis etsin- vakfidır” yazılarak vâkıfa ve vakfedilen yere işaret edilmektedir (Resim 1). Vakıf kaydının hemen alt kısmına aynı kişiye ait şahıs mührü eklenmiştir. Aynı kayıt BY10847 envanter numaralı eserde de mevcuttur. BY10700 *Hadîkatü's-Sü'edā vr.1b/2a* isimli eserin 1b/2a varaklarında yer alan kayıtta da Hacı Bektaş-ı Veli Hazretlerinin vakfı olduğuna vurgu yapılmıştır (Resim 3-4).

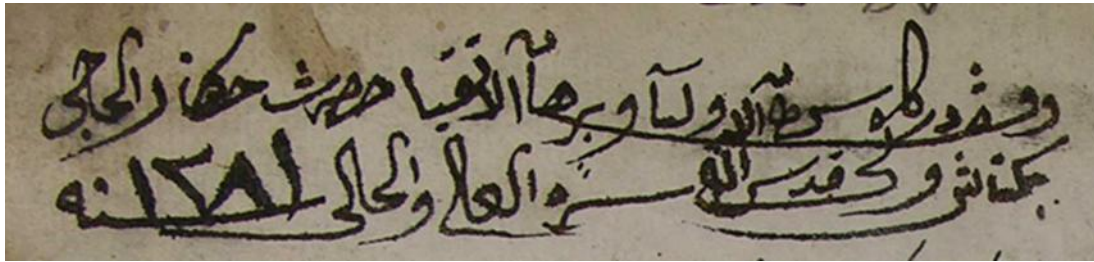
Kişisel vakıf kayıtlarına bir diğer örnek *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zam* isimli eserin 5a numaralı varlığında yer alan “بو کتاب مستطاب تحصيلدار حسين أغانك موهوبدر”, “Bu kitāb-ı müsteṭāb Taḥşıldār Hüseyn Ağa'nın mevhüb[u]dur” kayıttır. (Resim 5-6)

⁶ Adam Gacek, *Arapça El Yazmaları İçin Rehber*, nşr. Ali Benli-M. Cüneyt Kara (Klasik Yayınları), 63.

⁷ Bekir Şahin, “Osmanlı Dönemi Konya Kütüphaneleri”, *Konya Vakıfları* (Konya 2021).

Resim 1. BY10735 Dāstān-ı Ebū Müslim vr.2a

Resim 2. BY10735 Dāstān-ı Ebū Müslim vr.2a Vakıf Kaydı Detay

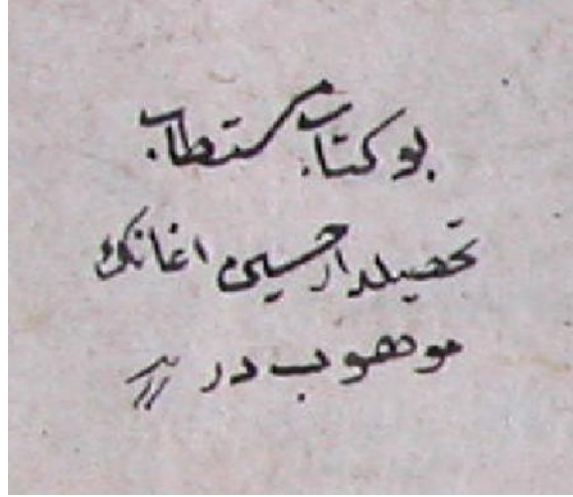
Resim 3. BY10815 İskendernāme vr.5a

Resim 4. BY10700 Ḥadīkatü's-Sü'edā vr.1b/2a

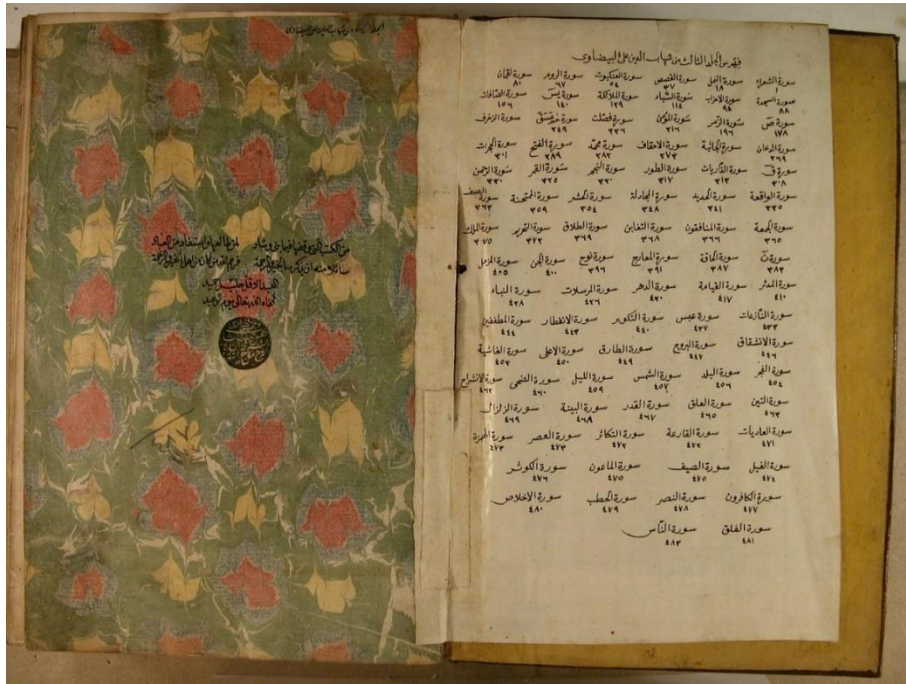
Resim 5. BY6862 Menākibü'l-İmāmi'l-A'zam Şeyh Muḥammed Efendi Vakıf Mührü vr.1a

Resim 6. BY6862 Menākıbu'l-İmāmi'l-A'zam Vakıf Kaydı vr. 1a

Kişisel vakıf kayıtlarına bir diğer örnek, BY4101 'İnāyetü'l-Ḳāzı Kifāfeti'z-Zadı isimli eserin arka iç kapağında Halil Hamid Paşa'ya ait vakıf kaydıdır. Aynı kayıt Mûcibü'n-Nidâ ilâ Kaderin Nedâ isimli eserde yer alan Halil Hamid Paşa mührünün hemen üzerinde şemse formu içerisine;

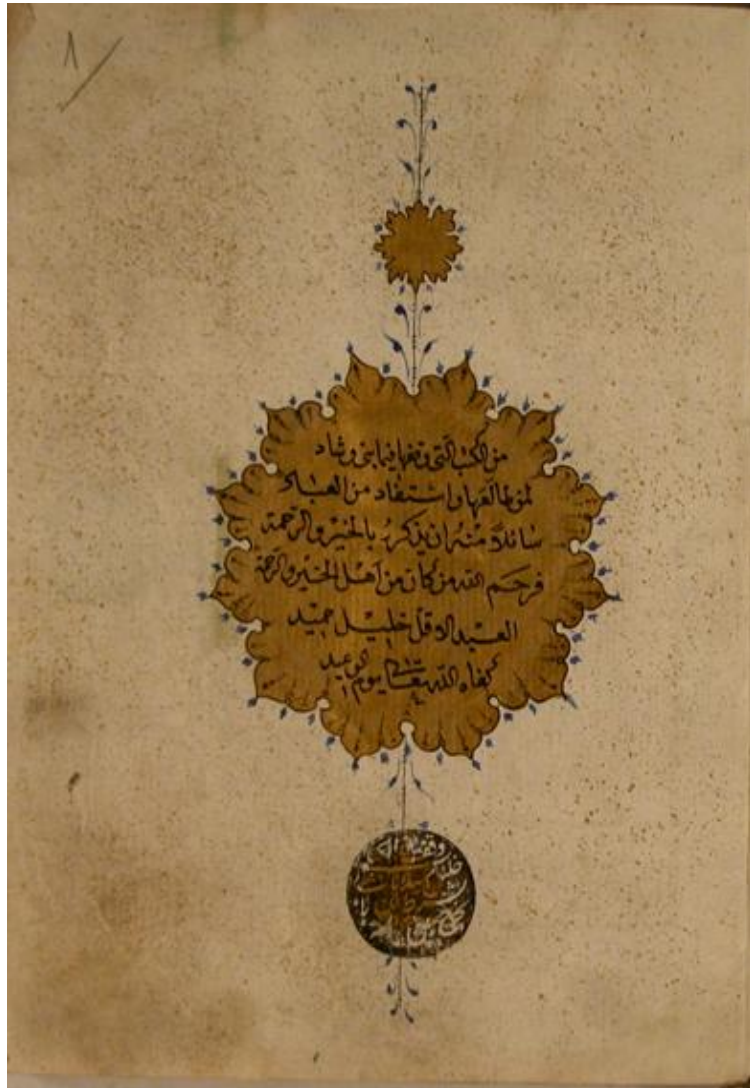
"من الكتب التي وقفها فيها بنى وشاد لمن طالعتها واستفاد من العباد سائلاً منه ان يذكر بالخير والرحمة فرحم الله من كان من Mine'l-kütübülletī vaḳafehā fihā benī veşād limen ḫāle'ahā ve istifāde mine'l-'ibād sā'ilen minhū en yezkūra bi'l-ḫayr ve'r-raḫmete ferḫamallāhū men kāne min ehli'l-ḫayr verrahmete el-'abdü'l-'akli Ḥalil Ḥamid kefāhullāhū Te'ālā yevmü'l-va'id" şeklinde yazılmıştır.

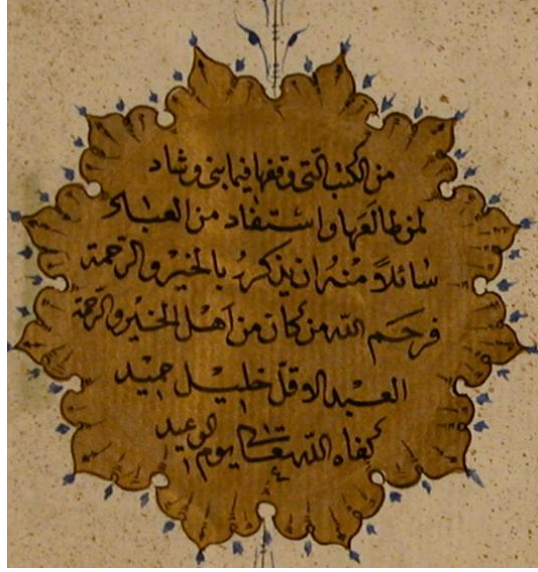
Resim 2. BY4101 'İnāyetü'l-Ḳāzı Kifāfeti'z-Zadı İsimli Eserin Arka İç Kapağında Bulunan Halil Ḥamid Paşa'ya Ait Vakıf Kaydı

Resim 3. BY4101 Vakıf Kaydı Detayı

Resim 4. BY4101 Mūcibü'n-Nidā İlä Şerhi Qaderi'n-Nedā İsimli Eserde Yer Alan Vakıf Kaydı vr. 1a

Resim 5. BY4101 Mūcibü'n-Nidā İlä Şerhi Qaderi'n-Nedā vr. 1a Vakıf Kaydı Detay

Kütüphaneden Çıkarılmaması Şartı

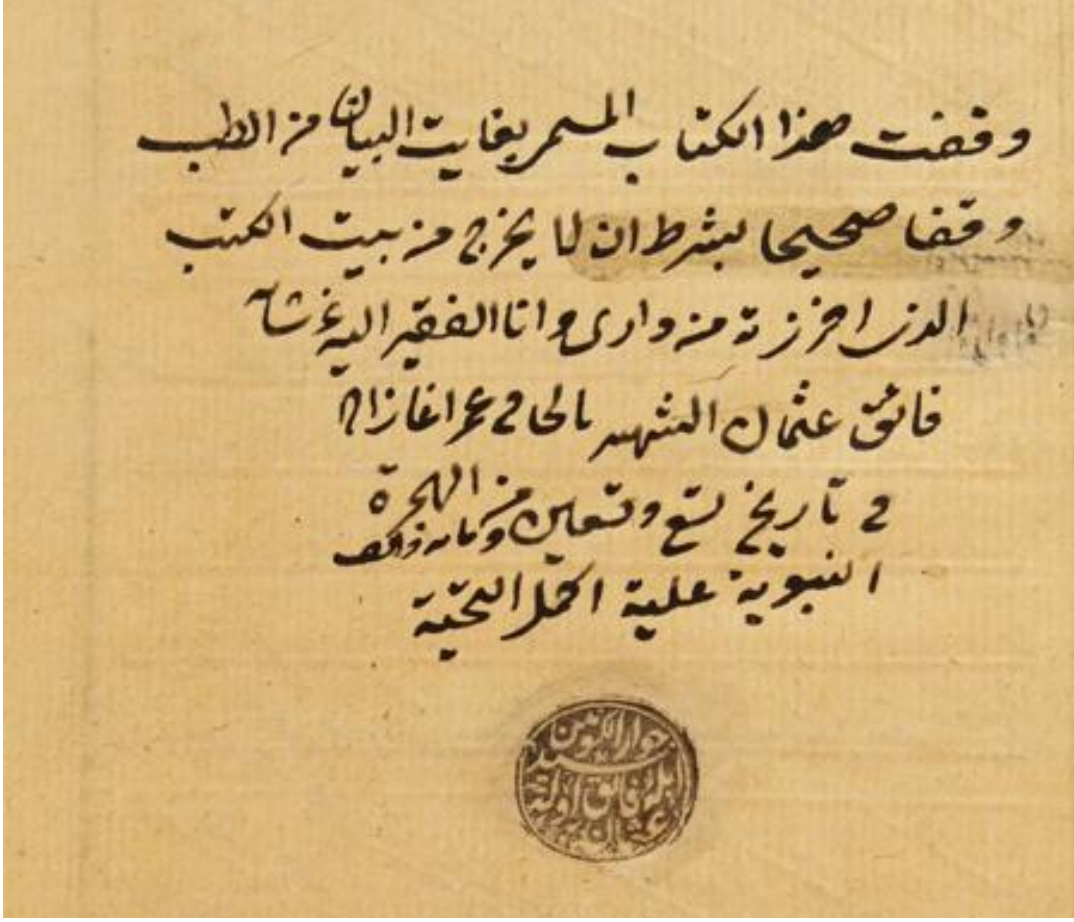
Kütüphaneden çıkarılmaması şartıyla vakfedilen eserlerde yer alan vakıf kaydına bir örnek BY7770 numaralı Kırk Sual isimli eserde bulunan vakıf kaydıdır. Eserin 1a-81a numaralı varaklarında yer alan Fâik Osman Efendi'ye ait vakıf mührünün hemen üzerinde yine Fâik Osman Efendi'ye ait bir şahıs mührü ve şartlarını açıkça ifade eden vakıf kaydı yer almaktadır. Mührün hemen üzerinde yer alan kayıttan ise; şahıs mührünün hemen altına,

"وقفت هذا الكتاب المسمى بغايت البيان من الطب وفقاً صحيحاً بشرط أن لا يخرج من بيت الكتب الذي أفرزت منه و أرى و فائق عثمان الشهير بالحاج عمر أغازاده فى تاريخ تسع وتسعين و قف الاحجرة النبوية عليه اكمل التحية مائة أنا الفقير إليه عز شانه و ألف من الهجرة النبوية عليه اكمل التحية"

"Vaqaftü hāze'l-kitābe'l-müsem mā bi-gāyeti'l-beyān mine'l-tıbbi vakfen saḥīḥan bi-şarṭi enlā yuḥrace min beyti'l-kütübi ellezī üfrizet minhu ve erā ve ene'l fakır ileyhi 'izzü şanühu Fā'ik 'Osmān eş-Şehīr bi'l-Hāc 'Ömer Ağazāde fī tāriḥ-i tis'a ve tis'ine ve mieti ve elf mine'l-ḥicreti-nebeviyyeti ḥicreti'n-nebeviyyeti'l-'aleyhi ekmelü't-taḥiyye", "Tıp bilgileri açıklamak amacıyla yazılan bu kitabı saḥih (geçerli) bir vakıf sözleşmesi ile bu kütüphaneden çıkarmaması şartıyla kütüphaneye bağışladım. Faik Osman adıyla bilinen ben aciz ve fakir Hacı Ömer Ağazade, yüzbin peygamberin sonuncusu olan ve hicretinin 99. yılında Tıbb-ı Nebevi olarak vakfedilen Hz. Peygamberimize salat u selam ederim" notu düşünülerek, vakıf şartlarına uyulmasını tekrar açıkça ifade etmiş ve ismini açıkça belirtmiştir.

Vakıf kaydında Faik Osman Efendi kitabın yazılış amacını açıklayarak başlamış ve devamında kütüphaneden dışarıya çıkarılmaması şartını eklemiştir. İsmi ve lakabını da ekleyerek dua ve temenni ile metni tamamlamıştır. Vakıf kaydının hemen altında yer alan şahıs mühründe Osman isminin kullanılması vakıf kaydının ve mührün aynı kişiye ait olduğunu göstermektedir.

Tüm bu biyografik veriler Faik Osman Efendi'ye ve dönemine ait araştırmacılara ışık tutacak niteliktedir. (Resim 11)

Resim 6. BY7770 Kırk Sual Fâik Osman Efendi Vakıf Kaydı ve Mührü

Alınıp Satılmaması ve Rehin Olarak Verilmemesi Şartı

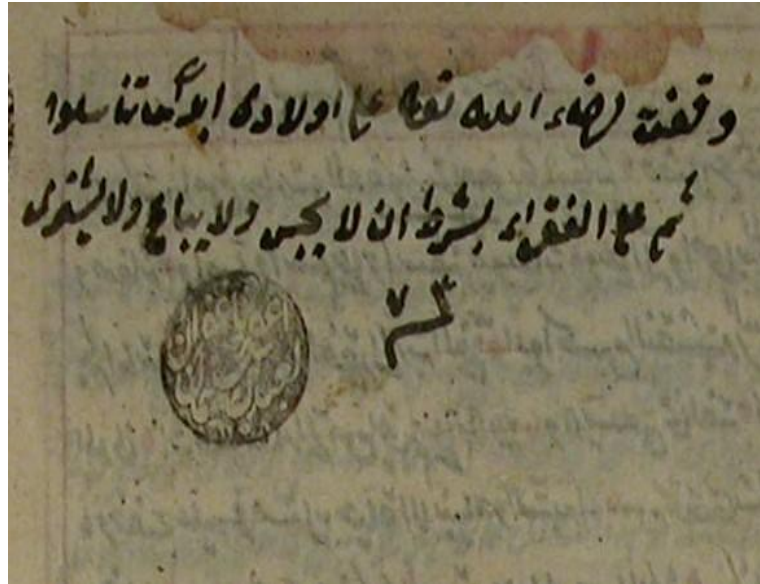
Yazma eserlerde yer alan vakıf kayıtlarında vakıf şartları açık açık yazılmış ve vâkıfın istekleri metne eklenmiştir. Bunlardan bir tanesi de vakfedilen eserin alınıp satılmaması veya rehin olarak verilmemesidir.

BY 250 envanter numaralı *İhyâü'l-Ahyâ Fî Hayâti'l-Enbiyâ* isimli eserde yer alan vakıf mührünün bulunduğu sayfada mührün hemen yanında;

“وقفت لرضاء تعالي على اولاده ابدأ تناسلاً ثم على الفقراء بشرط أن لا يحبس ولا يباع ولا يشتر”
 “Vakaftü li rızâ`illâhi te`ālâ `alâ evlâdihî ebeden tenâsülen şümme `ala`l-fuqarâ`i bi-şartı en lâ yahbise velâ yübâ`a velâ yüşterâ”, “Allah rızası için evlatlarına ve fukaraya alınıp satılmaması” şartıyla vakfedilğine dair vakıf kaydı bulunmaktadır. (Resim 12)

Resim 7. BY250 İhyāü'l-Ahyā fi Ḥayāti'l-Enbiyā vr.1a Vakıf Kaydı Detay

Resim 8. BY250 İhyāü'l-Ahyā fi Ḥayāti'l-Enbiyā vr.1a Vakıf Kaydı

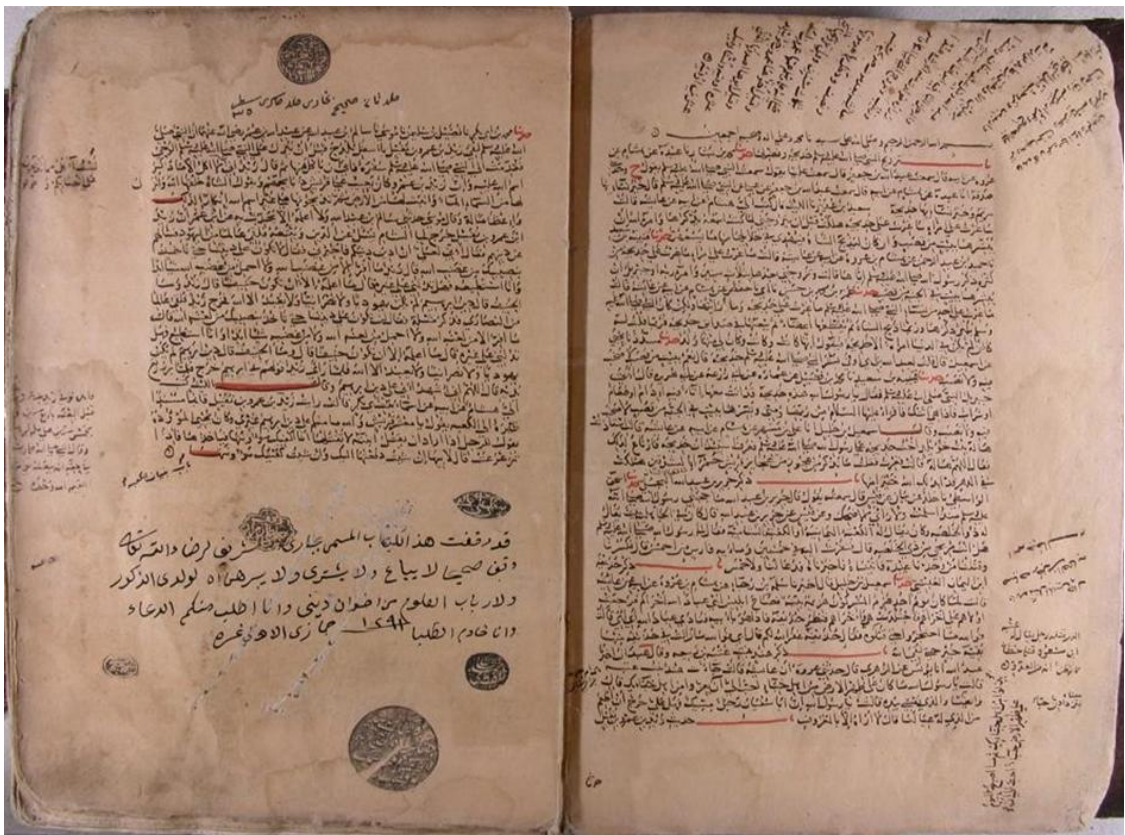
Bir diğer kayıt örneği ise, BY6781 numaralı *el-Câmi'u's-Sahîh* isimli eserde bulunan Sultan Murad Han'a ait vakıf mührünün yer aldığı sayfada mührün hemen altında;

قد وقفت هذا الكتاب المسمى بجار الشريف لرضي الله تعالى وقفا صحيحا لا يباع ولا يشتري ولا يرهن لولدى الذكور ولارباب "Қад вақафет ҳазе'l-kitābü'l-müsemmā العلوم من رضوان ديني و أنا أطلب منكم الدعاء و أنا خادم الطلبة جمادى الأول غره

bi cāri'ş-şerīf li rızā'illāhi te'ālā vakfen saḥīḥan la yubā'u velā yūşterü velā yürhenü li veledi'z-zükür ve'l-erbābi'l-'ulûm min rızvāni dīnī ve ene eṭlübü minküm ed-du'ā'e ve ene ḥādīmü'd-taleben cemāziye'l-evvel ğarrahû” “Cāri'ş-Şerīf adlı bu kitabı Allah rızası için, erkek çocuklarına ve ilim erbabına satılıp alınmayacak ve ödünç verilmeyecek şekilde vakfettim. Bendeniz talebelerin hizmetkârı sizlerden de dua talep ediyorum. Cemâziye'l-evvel'in başı.” yazılı vakıf kaydı da mevcuttur. (Resim 15-16)

Resim 9. BY6781 el-Cāmi'u's-Şaḥīḥ İsimli Eser Vakıf Kaydı Detay

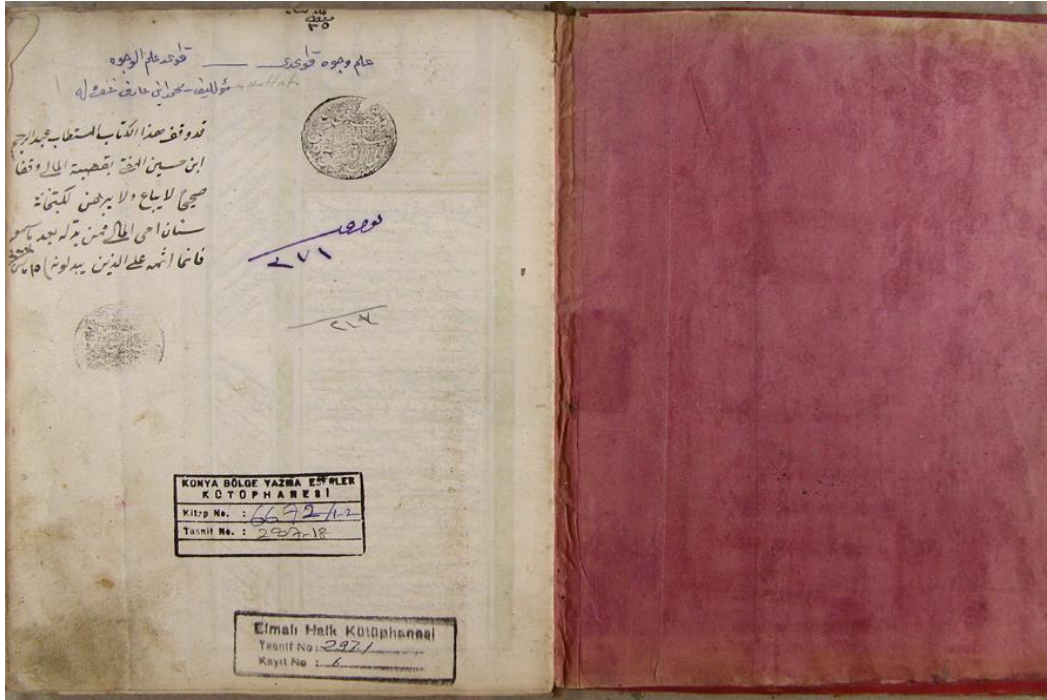

Resim 10. BY6781 el-Cāmi'u's-Şaḥīḥ vr.1a

6672 envanter numaralı Zübdetü'l-İrfan fi Vucühi'l-Kur'an isimli eserde yer alan vakıf kaydı,

vakfedilen eserlerin alınıp satılmaması veya rehin olarak verilmemesi şartına güzel bir örnektir. Metnin sonuna değiştirenlerle ilgili eklenen ayet-i kerime ile konunun önemine dikkat çekilmiştir.

[قد وقف هذا الكتاب المستطاب عبدالرحيم ابن حسين المفتى بقصبة المالى وقفا صحيحاً لا يباع ولا يرهن لكتبخانة سنان أمى
فانما ائمه على الذين يبدلونه] “Kad vaqafe hāze’l-kitāb el-müstetāb ‘Abdürrahim ibn Hüseyn el- müfti bi Kaşabati Elmalī vakfen şaḥīhan lā biyā’ velā yürhenü lBYikütüphāne-i Sinān Ümmī Elmalī femen beddelehü be’de mā semi’ahu fe inne mā işmühü ‘alellezīne yübeddilūnehü”, “Bu değerli/kıymetli kitabı Elmalı Kasabasından Hüseyin oğlu Abdürrahim satılmaması ve rehin olarak verilmemesi şartıyla Ümmi Sinan Elmalı Kütüphanesine vakfetti. Kim bunu duyduktan sonra değiştirirse günahı değiştirenlerin üzerindedir” yazılı Abdürrahim Efendi’ye ait vakıf kaydı mevcuttur.

Resim 11. BY6672 Zübdetü'l-İrfān fî Vucūhi'l-Ḳurʻān vr.1a

Vakıf Mühürlerinin Yazma Eserlerde Kullanımı

Yazma eser kavramı, kalem ve mürekkeple yazılmış nadir eserler için kullanılmaktadır. Bu sebeple kütüphanelerde özel koşullarda saklanmaktadır. Vakıf kütüphanelere bağışlanan eserlere basılmak üzere hazırlanan mühürlere ise vakıf mühürleri adı verilmektedir. Yazma eserlerde sayfalar “yaprak” yahut “varak” olarak isimlendirilmektedir. Numaralandırılma sistemi ise sayfanın ön yüzüne “a”, arka yüzüne ise “b” şeklinde yapılmaktadır. Vakıf mühürleri ise yazmaların genellikle zahriye, 1a yahut son sayfalarında yer almaktadır. Bunun dışında eserin muhtelif sayfalarında da vakıf mühürlerine rastlanmaktadır.

İlk çağlardan itibaren kullanılagelen mühürlerin, kimi zaman kimlik, kimi zamanda mülkiyet ya da yetki işareti olarak kullanılmış olduğu görülmektedir. Kaynaklarda mühürcülüğün Türk devletlerine İslâmiyetle birlikte girdiği ifade edilmektedir⁸.

Özellikle Osmanlı Devleti’nde mühür kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte resmî mühürlerin dışında herkesin şahsî bir mührü bulunmaktadır.

⁸ Mehmet Aydın, “Mühürcülük”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 6 (Konya 2011), 12-72.

Mühürler farklı malzemelerden, farklı boyut ve desenlerde hazırlanılmaktaydı. Kimi mühürlerde sadece mühür sahibinin ismine yer verilirken bazılarında ise vakıf şartları yahut ayet ve hadislerle de yer verilmekteydi.

Vakıf Mühürlerinin Biyografik Değeri

Vakıf mühürleri kitapların kontrol altına alınmasını sağlamakla birlikte kurumların belgesi mesabesinde. Mühürler kitapların kayıt ve kontrol altına alınması için birer alamettir⁹.

Mühürlerin imza olarak kullanılması ve aidiyet ifade etmesinden yola çıkılarak mühür sahibi hakkında pek çok tanıtıcı bilgiye ulaşılabilmektedir. Vakıf mühürleri ile aynı sayfada yer alan vakıf kayıtları genellikle vakıf şartlarının açıkça belirtildiği ve eseri vakfedenler hakkında kişisel bilgiler verdiği için biyografik açıdan önemli belgelerdendir. .

Vakıf kayıtlarında olduğu gibi mühürlerde de eserin vakfedildiğine dair bir ibare, vâkıfın mesleği, künyesi, baba adı, lakabı, vakfedilen kurum, yer ve tarih yahut vakıf şartlarını içeren bilgilere ulaşmak mümkündür.

Mühürlerde İsim, Unvan, Lakaplarla İlgili Bilgiler

Şahıs mühürleri kişiye aidiyet ifade etmesi yanında imza vazifesi gören ve tanıtıcı biyografik verileri barındıran tarihi vesikalardır. Yazma eserlere basılan şahıs mühürleri ile aynı sayfada bulunan vakıf ve temellük kayıtları bulunmaktadır. Bu mühür ve kayıtlarda yer alan ifadelerden yola çıkılarak kişi veya kişiler hakkında tanıtıcı bilgilere ulaşılabilmektedir.

BY6781 numaralı el-Câmi’u’s Sahîh isimli eserde tesbit edilen mühür metninde “وقف سلطان مراد خان”, “Vakf-ı Sulţan Murâd Hân”, “Sultan Murat Han vakfidır” yazılıdır. Veilen mühür örneğinde mühür sahibinin ismi ve lakabına yer verilmiştir.

Resim 17. BY6781 el-Câmi’u’s-Şahîh İsimli Eserde Yer Alan Sulţan Murâd Hân Vakıf Mührü

Adudüddin el-Îcî, Ebu’l-Fazl Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdulgaffâr el-Îcî eş-Şirâzî eş-Şebankârî el-Bekrî eş-Şâ’fi’î’ ye ait Adabu’l-Adudiyye/er-Risâletü’l-Adudiyye isimli eserde yer alan mühür örneğinde;

قد وقف هذا الكتاب الشريف السيد الحاج زين العابدين بن السيد عبد الرحمن المدعو بجاوش زاده القرمانى على أولاده و أولاد أولاده بشرط أن لا يرهن ولا يبيع ولا يغير

“Kad vaqafe hâzâ’l-kitâbe’s-şerîf es-Seyyid el-Hâc Zeyne’l-‘Âbidîn b. es-Seyyid ‘Abdurrahmân

⁹ Ahmet Çaycı, *Türk İslâm Kültüründe Vakıf ve Sanat* (Konya: Palet Yayınları 2018), 180.

el-med'uv bi-Çavuşzāde el-Ḳaramānī 'alā evlādihī ve evlādi evladihī bi-şarti en lā yürhene velā yübā'a velā yügayyera 1131”,

“Bu kıymetli kitabı Karamanlı Çavuşzade diye çağrılan Seyyid Abdurrahman oğlu Seyyid Hacı Zeynel Abidin, çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına, rehin verilmemesi, satılmaması ve değişiklik yapılmaması şartıyla vakfetti” yazılıdır. Mühür metninden mühür sahibinin lakabına, babasının ismine ve nereli olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir.

Resim 12. Zeynel Ābidīn Vakıf Mührü

Mekân, Yer ve Zaman Bilgileri

Mühür metinlerinde mühür sahibinin ikamet ettiği yer yahut eseri vakfettiği yer bilgisi açıkça belirtilmiştir. Bazı mühür metinlerine tarih eklendiği bazılarında ise herhangi bir zaman ifadesinin yer almadığı görülmektedir.

Talika alā Tehzibi'l-Mantık ve'l-Kelâm isimli eserde yer alan mühür metninde هذا الكتاب مما وقفه Hāze'l-faḡḡal al-mawli al-sayyid Aḡmed Ḥayātī, Waḡafehullāhū limā yūḡibbuḡu ve yerzāhu ve ce'ale'l-cennete mişvah 1239, Ḳad waḡafe cemī'a kütübihī'n-nefise fī sene 1228” yani “Bu kitap kıymetli Mevlâ, Seyyid Hacı Ahmed Hayâti'nin vakfettiklerindedir. Allah onu sevdiği ve razı olduğu şeylere muvaffak kılınsın, cenneti de son durağı eylesin 1239. Kıymetli kitaplarının tümünü 1228 yılında vakfetmiştir” yazılıdır. Buradan kitaplarının tamamını hangi tarihte vakfettiği bilgisine ulaşılabilmektedir.

Resim 13. Aḡmed Ḥayātī Vakıf Mührü

Meslek Bilgileri

Mühür metinlerinde mühür sahibinin mesleğine yer verilen örneklere rastlanmaktadır. BY10260 envanter numaralı Kur'an-Kerim'de yer alan mühür metni; قد وقف الفقير إلى رحمة ربه القدير وهو بالعفو جديد هذا الكتاب الشريف ولاولاده الذكور الحاج السيد عبدالله الحسيب المفتي بقضاء لارنده العريف بخادمي زاده سنة ١٢٥٨

“Kad vakafe el-Faķır ilā rahmeti Rabbihi'l-Kādīr ve hüve bi'l-afvi cedīr hāze'l-kitābe'ş-şerif veleduhu'z-zükūr el-Ĥāc es-Seyyid 'Abdullāh el-ḥasīb el-müftī bi ḳazā-i Lārende el-'arīf bi-Ĥādīmizāde sene 1258”, “Kadir olan ve bağışlamaya en layık olan rabbinin rahmetine muhtaç Hadimizade diye bilinen Larende Müftüsü Hacı Seyyid Abdullāh el-Hasīb bu mübarek kitabı vakfetmiştir” şeklindedir.

Resim 14. Seyyid 'Abdullāh Vakıf Mührü

قد وقف هذا الكتاب له تعالى الحاج علي رضا النائب في بعض اللواء ابن الحاج محمد أفندي المشهور بإمام محلة الصالور ابن الحاج عثمان كتبخانه مبنية قرب جامع كبير بالواچ ١٣١٠ “ el-Ĥāc 'Alī Rızā en-Nā'ib fī ba'zī'l-livā İbn el-Ĥāc Muḥammed Efendi el-meşhūr bi-İmām-ı Maḥalletü's-Sālūr İbn el-Ĥāc 'Osmān ilā kütübhāneti mebniyetin ḳurbe Cāmi-i Kebīr Yalvaç 1310”, “Salur Mahalle imamı olarak bilinen Hacı Muhammed Efendi oğlu vilayetlerden birinin nâibi Hacı Ali Rıza tarafından Yalvaç Cami-i Kebir civarında inşa edilen kütüphaneye Allah rızası için vakfetmiştir.” Hacı Ali Rıza Efendi'ye ait yukarıdaki mühür metninden vâkıfın ismine, babasının ismine, mesleğine dair bilgilerin yanında hangi kütüphaneye vakfettiğine dair bilgilere de ulaşılabilmektedir¹⁰.

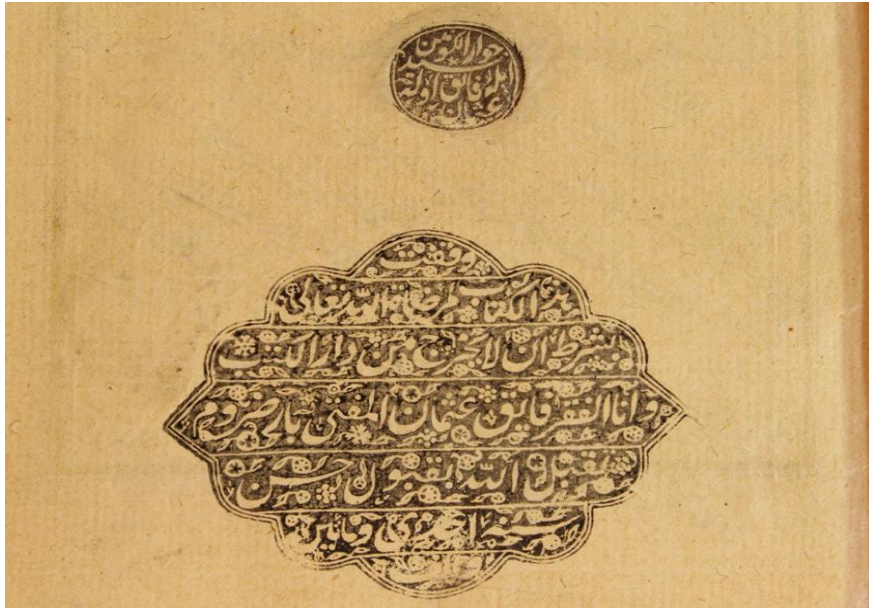
Resim 15. BY6168 İḳāzü'n-Nā'imīn Hācī 'Alī Rızā Vakıf Mührü

¹⁰ Belkis Yıldız, *Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesinin'de Bulunan Yazma Eserlerdeki Vakıf Mühürleri ve Analizleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

7770 envanter numaralı *Kırk Sual* isimli eserin 1a, 81a varaklarında yer alan Fâik Osman Efendi'ye ait mühür metni; وقفت هذا الكتاب لمرضاة الله تعالى بشرط أن لا يخرج من دار الكتب وأنا الفقير فايق عثمان المفتي بأرضروم تقبل الله بقبول حسن سنة إحدى ومائتين وألف وأنا الفقير فايق عثمان المفتي بأرضروم تقبل الله بقبول حسن سنة إحدى ومائتين وألف وأنا الفقير فايق عثمان المفتي بأرضروم تقبل الله بقبول حسن سنة إحدى ومائتين وألف. “Vaqaftü hāze'l-kitāb li-merzātillāhi te'ālā bi-şarṭi en lā yuḥrace min dāri'l-kütübi ve ene'l-faḳīr Fā'ik 'Osmān el-Müftī bi-Erzurüm teḳabbelallāhu bi-ḳabūlin ḥasenin senete iḥdā ve mi'eteyn ve elf”, “Bu kitabı Allah Teâlâ'nın rızası için kütüphaneden çıkarılmama şartıyla vakfettim. Ben Erzurum müftüsü Fâ'ik Osman. Allah güzel bir kabul ile kabul eylesin. Bin iki yüz bir senesi” şeklindedir. Mühür metninde Fâik Osman Efendi'nin mesleğine ve vakıf şartına yer verilmiştir.

Resim 16. Fâik Osman Efendi Vakıf Mührü

Resim 17. Fâ'ik 'Osmān Efendi'ye Ait Vakıf Ve Şahıs Mührü

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Mühürlerle ilgili yapılan çalışmalar genellikle arkeolojik buluntu ve sanat tarihi açısından ele alınmıştır. Çalışmamızda ise yazma eserlerde yer alan vakıf kayıtlarının ve mühürlerin kullanımını üzerinde durularak mühürlerin biyografik açıdan önemine vurgu yapılmıştır.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi'nde bulunan 12 bin yazma eserin taranması sonucu tespit edilen 55 vakıf mührünün analizinden oluşan yüksek lisans tez çalışmamızdan hareketle vakıf kayıtlarının ve vakıf mühürlerinin biyografik değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu belgelerde geçen şahıs isimleri, lakap veya künyeleri, meslek bilgileri yahut yer isimleri gibi tanıtıcı ibareler yoluyla aynı dönemde yaşamış kişilere yahut farklı araştırmalara kolaylık sağlayacak veriler elde edilmiştir. Aynı zamanda mühür ve kayıtlarda yer alan ibare ve metinler yoluyla dönemin sanat ve kültürel durumu hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

Mühürlerin amacı doğrudan biyografik bilgi vermek değildir. Her ne kadar biyografik bilgiler vermek amacıyla hazırlanmamış olsalarda mühür sahipleri ve vakfedilen eserler hakkında içerdikleri bilgiler düşünüldüğünde, kütüphanecilik ve tarihi araştırmaların yanısıra biyografi alanında yapılan çalışmalarda da göz ardı edilmemesi gereken önemli belgelerdendir. Ayrıca mühür sahibinin kimliği, mesleği, ailesi, sosyal çevresi, kendisine ait belirleyici zaman ve mekân bilgilerini içeren tanıtıcı ifadeler içermektedir. Biyografi kitaplarında yer amayan hayatın içinden gündelik ifadelerle mühür metninde yer alabilmektedir.

REFERANSLAR

- Avcı, Müşerref. “Osmanlı Dönemi Vakıf Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerin Toplum Hayatına Etkileri”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 9/2 (2021), 241-267.
- Baysal, Ali Fuat. “Yazma Eserlerde Bulunan Tezhiplerin Tanımlanması Üzerine Bazı Gözlemler”. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*. Aralık 2016.
- Bilgin, Orhan. “Temellük ve Tenasüp Kaydı”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/411-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Gacek, Adam. “*Arapça El Yazmaları İçin Rehber*”. Çev. Ali Benli-M. Cüneyt Kara. 63. Klasik Yayınları, 2017.
- Şahin, Bekir. Osmanlı Dönemi Konya Kütüphaneleri. *Konya Vakıfları*. Konya Ticaret Odası. Konya:2021.
- Tala, Murat. “*Dil Tarih Biyografisi*”. Konya: Palet Yayınları, 2020.
- Von Hammer Purgstall Joseph. “*Osmanlı Mühürleri*”. 8. İstanbul: Pera Yayıncılık, 1999.
- Yıldız, Belkıs. *Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi 'nde Bulunan Yazma Eserlerdeki Vakıf Mühürleri ve Analizleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.